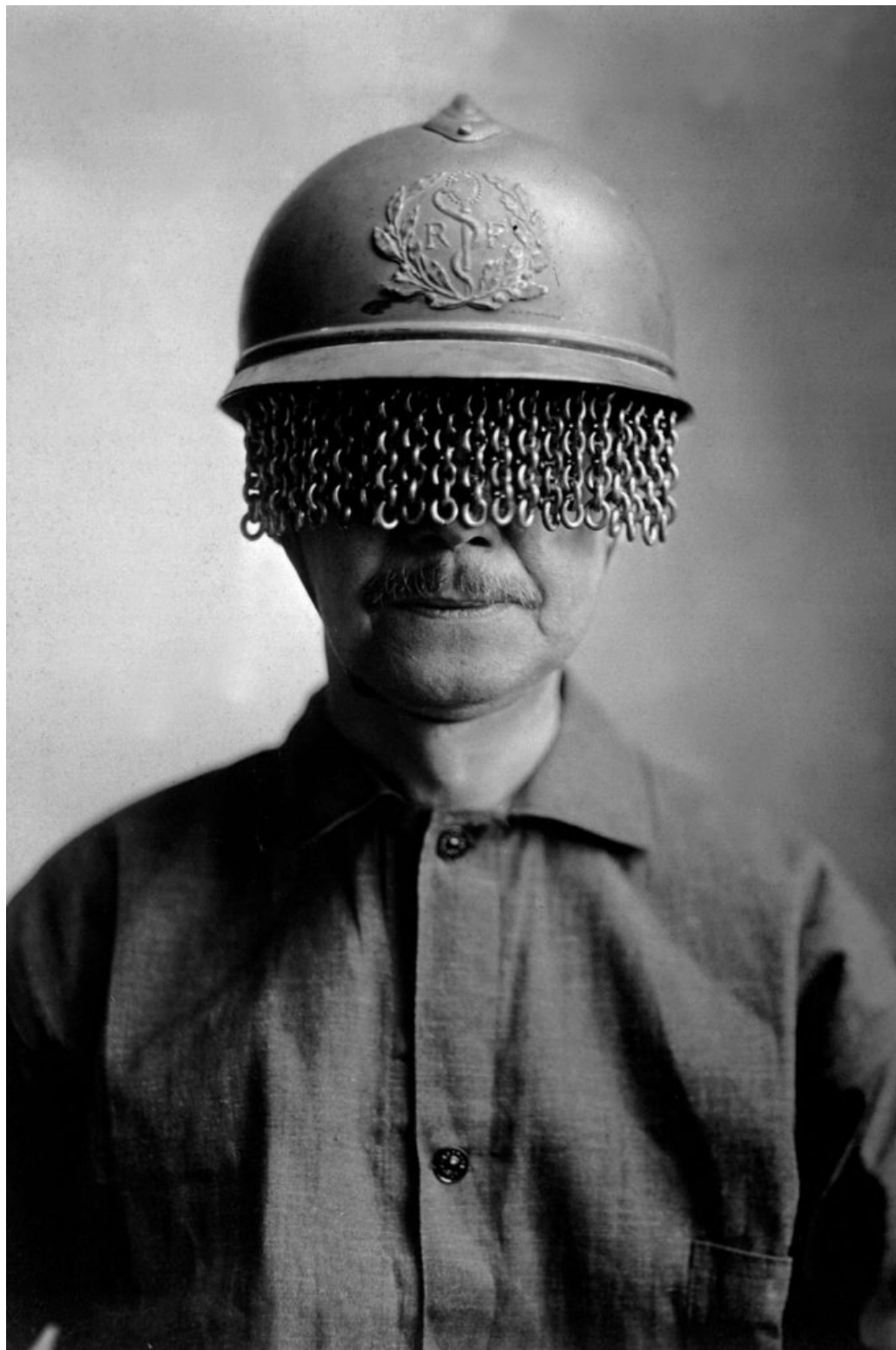

Ács József

A PUSZTULÁS SOROZATGYÁRTÁSA

[SZÁZ ÉVE MÁR]

2018-04-15 | **ESSZÉ, SZÁZ ÉVE MÁR**

A technokrácia a hatékonyság folyamatos növelését hirdeti. Állandóan újít, reformál, és mindent kiiktatna, ami a hatékonyság akadálya lehet. Jacques Ellul francia szociológus már az 1950-es, 60-as években megfigyelte, hogy nem a széles értelemben vett (a gépek mellett például a szervezetépítési módszereket is magában foglaló) technika alkalmazkodik a társadalomhoz, annak „értékrendjéhez”, inkább fordítva. Nem az igény születik meg, és annak betöltésére fejlesztenek ki valamilyen technikát, hanem a technika belső logikája diktálja a fejlesztéseket, s ezeknek keresnek alkalmazási módokat (az intézményesítés vagy a piaci értékesítés reményében).

mi a cél?

De ha minden technika a hatékonyság növelésével igazolja magát, ki dönti el, mi a cél? Milyen szempontból legyen hatékony valami? Egy hidrogénbomba az élet fenntartására és táplálására például egyáltalán nem alkalmas. S mert a hatékonyság szempontjának meghatározása hatalmi kérdés, a hatékonyság általában a hatalom hatékonyságát jelenti. A szűkebb értelemben vett műszaki haladás motorja a haditechnika: onnan szivárognak alá a mindennapjainkat kényelmessé tevő (és átalakító) jótétemények, mint a sugárhajtású repülőgép, a GPS és az internet.

A képen az acélsisakra függesztett láncok az első világháborús katona szemét védték a kósza repeszekről és kődaraboktól — egyszerre csökkentve és növelve a gyilkolás hatékonyságát.

A hatékonyság parancsa a haditechnika alakulásától függően önmagában is a legkülönbözőbb társadalmi következményekkel járhat. Ahol a küzdelemben használatos fegyverek könnyen elérhetők, előállíthatók és kezelhetők, ott a harcoló felek általában nagy létszámú, toborzott tömeghadseregekkel vonulnak egymás ellen — hisz különleges kiképzésre nincs szükség, a költségek viszonylag alacsonyak, a számbeli fölény pedig előnyös. Ha a fegyverek viszonylag drágák és használatuk komoly kiképzést kíván, a harcot kisebb létszámú, specialista (többnyire zsoldos) seregek folytatják. Az első eset a többség, a második a tehetős kisebbség uralmának kedvez.

Egy példa: a 19. században az iparosodás következtében gyorsan terjedő, egyre megbízhatóbban működő és egyre olcsóbb lőfegyverek hatására újra megjelentek a toborzott tömeghadseregek. A potenciális ellenfelek számbeli fölénye miatt aggódó nemzetállamok szövetségi rendszerek kiépítésével igyekeztek javítani helyzetükön, ami a problémát nem oldotta meg, csak magasabb szintre helyezte, a politikai taktikát bonyolultabbá és még kiszámíthatatlanabbá tette, a semlegesség esélyei pedig jócskán megcsappantak.

óraműszerű pontossággal

A nagy létszámú tömeghadseregek irányítását elsősorban a hadvezetés és az egységek közötti lassú és nehézkes kapcsolattartás akadályozta. A porosz Helmuth

Karl Bernhard von Moltke, a 19. század legsikeresebb stratégája a hatékonyság növelése érdekében a csapatok mozgatására a kor legfejlettebb szállítóeszközét, a vasutat alkalmazta, kommunikáció céljára pedig a távírót. A mozgósítás folyamatát és az időrendet is tartalmazó pontos haditervet előre kidolgozták, s ezt minden egységnek szigorúan be kellett tartania. Ha az alkotóelemek a helyükre kerültek, a gépezet óraműszerű pontossággal működött. A haditerv viszont rendkívül merev volt, változtatásra nem sok lehetőséget adott.

Ha a hasonló létszámú haderőt kiállító nemzetállamok valamelyike kevésbé hatékony sereget szervezett, az alulmaradást kockáztatta, így a legfejlettebbnek számító, a mozgósítástól a csapásmérésig mindent egyetlen műveletsorba rendező porosz hadseregszervezési technikát vezették be. Ennek rugalmatlansága miatt azonban a mozgósítás lényegében a szomszédos állam megtámadását, a mozgósítás időigénye miatt pedig minden késlekedés a vereség kockázatát jelentette. A szövetségi rendszerek mellett ezért szélesedtek ki szinte robbanásszerűen a konfliktusok.

A totális harcban az emberek sosem látott tömegeit csakis nagyszabású és közérthető célokért lehetett bevonni – a tényleges okok, a gazdasági érdekek és a nagyhatalmi stratégia erre nem voltak alkalmasak. A totális mozgósítás és a hatékonyság kényszere egyúttal megteremtette a tömegek mozgósításának hatékony technikáját is: a propagandát.

A hatalom birtokosai saját hatalmuk gépezetén keresztül, áttételesen cselekednek. Mennél nagyobb a hatalmuk, annál áttételesebben. Ez veszedelmes pozitív visszacsatolást gerjeszthet. Az effajta cselekvésnek ugyanis a hatalom növekedésével egyre inkább másutt keletkezik a haszna, és másutt a kára. A hatalmon lévők mindinkább olyan sajátos látszatvilágban találják magukat, ahol elmaradnak a tettek – egyébként szükségszerű –következményei, ami megerősíti mindenhatóságuk téveszméjét.

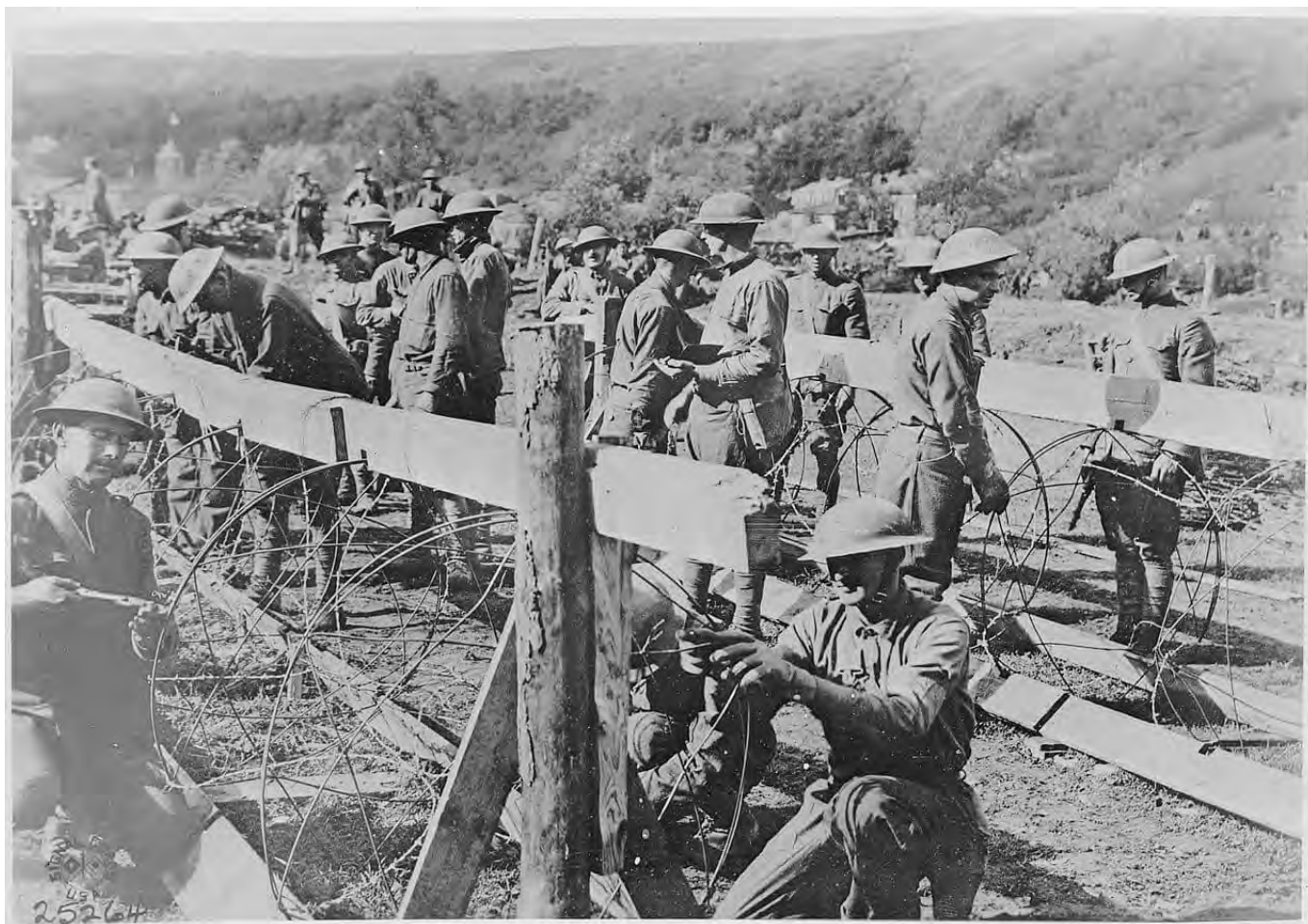
A következményekkel nap mint nap szembesülő alávetettek általában érzékelik a szisztéma roncsoló hatását, és ha a hatalom kényszerei miatt nyílt szembeszegülés nem lehetséges, igyekeznek kibúvókat keresni: nem hajtják végre, vagy, miként Švejnk, átértelmezik az egyre képtelenebb parancsokat. Hazudnak a hatalmasoknak. Így kialakul a hatalom körül egy második szigetelő réteg, mely, ha kellőképpen megvastagszik, akár tartószerkezetként is szolgál.

Az első világháborúban sok millió ember fizetett az életével, mert a vezérkarokat tulajdon hatalmuk a látszatok világába zárta.

a hatalom új rendszerei

A 19. századi stratégiák utódai papíron végső-kig kidolgozott haditervekkel vágtak neki a háborúskodásnak, s ha a gépezet elakadt, minden felborult. A hadvezetések tűzön-vízen

át ragaszkodtak a maguk hadászati elveihez — például a vonalszerűen kialakított frontokhoz, a zárótűz alkalmazásához — még akkor is, mikor ezek hatástalansága bebizonyosodott. A következményeket a mézárszékké alakult frontvonalakra folyamatosan kihajtott embertömegek viselték. Az erőforrások korábban sosem látott mozgósításának kényszere a hátországok működését is felforgatta: pénzügyi, gazdasági, társadalmi változások kezdődtek. A blokádok megszakították a gazdasági kapcsolatok korábbi rendszereit, a hadigazdaság áruhiányt hozott, a harci morál fenntartása érdekében kiszélesítették a cenzúra és a propaganda eszközeit, az aranystandard felfüggesztésével bankhitelekből finanszírozott háború a pénz szaporításával és az áruk megsemmisítésével súlyos inflációhoz, elszegényedéshez vezetett, megingatta a középosztályt, elhintette a későbbi elégedetlenség magvait, megtizedelte a férfilakosságot és bevonta az ipari munkába a nőket. Az emberek gyanútlanul azt gondolták, a változások ideiglenesek, és ha elhallgatnak a fegyverek, a világ lassacskán visszatér 1914 előtti állapotába, ám a változások sokkal nagyobb léptékűnek bizonyultak, semhogy bármi visszafordítható lett volna. A két világháború közötti korszak súlyos válságokat hozott az eladósodott államok életében. Kiépültek és működtek a politikai és a politikán kívüli hatalom új rendszerei, de hogy miféle borzalmak nyomán lép majd át a világ a következő korszakába, s milyen lesz az újabb világháború, még senki sem tudhatta.

Az első világháború haditechnikai vívmányai, a bombázásra alkalmas repülőgépek, a tankok, a nehéztüzérség hozzáférhető fegyverek lettek volna, ha 1914-re nem állnak készen azok a pénzügyi technikák, amelyek lehetővé tették az államoknak, hogy minden erőforrásukat mozgósítva berendezkedjenek a halál tartós sorozatgyártására.

némán zuhan

Az első világháború tapasztalatai rettegést szültek: mindenki a szövetségi szerződésekben és garanciákban reménykedett, amelyekről kiderült (ha előbb nem, hát a spanyol polgárháborúban), hogy a gyakorlatban nem sokat érnek. A második világháború még örültebb fegyverkezési hajszát indított el. A katonai tömbökbe szerveződő harcoló felek rohamtempóban dolgoztak a tömegesen gyártott és bevetett fegyverek tökéletesítésén, s közben abban a megváltó, mindennél hatékonyabb csodafegyverben reménykedtek, amely egy csapásra véget vet a küzdelemnek. A németek V-2-höz fűzött reményei nem váltak valóra. A hangsebességnél gyorsabban, s ezért némán zuhanó 12,5 tonnás szerkezet Antwerpen és London

lakóit rettegésben tartotta ugyan, de a háromezer rakéta gyártása közben a földalatti üzemben több kényszermunkás és táborokból odavezényelt fogoly halt meg, mint ahány embert a becsapódások megöltek. Mint tömegpusztító fegyver, önmagában nem volt különösebben hatékony, konstruktőrét, Wernher von Braunt más szempontok vezették: ő a műszaki fejlesztés belső logikáját követte (ahol a szerkezet előbb van készen, mint az igény), s a háború után az amerikai űrprogram irányítójaként juttatott embert a Holdra.

1945-ben, mikor a világháború felerészben már véget ért, valóban megjelent a csodafegyver. Bár a maghasadást két német tudós, Otto Hahn és Fritz Strassmann fedezte fel 1938 decemberében, az atombombát (és a később kidolgozott hidrogénbombát) az Egyesült Államokban építették meg. Pusztító ereje, előállításának nehézsége és költségei miatt a specialisták fegyvere lett, megjelenése logikailag véget vetett a tömeghadseregek korszakának. A nukleáris fegyver hatásainak nyilvánosságra kerülése után háborúban már nem alkalmazták, rá alapozták viszont az elrettentés doktrínáját.

Bertrand Russell ezért tartotta az atombombát a világbéke igazi zálogának.

Ahogy az atomfegyverek monopóliuma megszűnt, és megjelentek a technikai haladás szellemében rakétákkal kombinált, távoli célpontokat elérő nukleáris robbanófejek, hasonló patthelyzet alakult ki, mint az első világháború előtt, mikor úgy tűnt, az nyer, aki előbb támad — csak épp az első csapásmérés képessége már percek múlva múlik. Az is világossá vált, hogy mivel az ellenfél *valamennyi* kilövőállását nem tudják egyszerre megsemmisíteni (ráadásul azok egy részét időközben nehezen lokalizálható tenger-alattjárókra telepítették), komoly következményekkel járó ellencsapás várható. A konfliktus gyors eszkalációja, amit először az első világháborúban tapasztaltak, az egész bolygóra kiterjedő atomháborút idézne elő, ami az elsődleges romboláson túl a sugárszennyezés, majd a nukleáris tél következtében az emberiség és az élővilág nagy részének pusztulását okozná.

A fegyver hatékonysága nem azonos a hatalom hatékonyságával.

a globalizáció hatalmi rendszere

A globalizálódó és globalizáló hatalom időközben kidolgozta a kényszerek nyers erőnél sokkalta hatékonyabb, „puha” technikáit. Nyers erőt az egymásnak feszülő szuperhatalmak csak

befolyási övezeteik vitatott érintkezési pontjain, a helyi erők ellen korlátozott eszközökkel vívott harcokban alkalmaztak (Koreában, Vietnamban, Afganisztánban, utoljára Irakban). Katonai erőt ma többnyire a szűkülő erőforrások, ritka nyersanyagok megszerzésére használnak (a Közel-Keleten, Afrikában), de inkább csak áttételesen, birodalmi eszközökkel, a helyi erők megosztásával, fanatizálásával, felfegyverzésével, egymás elleni harcba küldésével. A globalizáció hatalmi rendszere a pénzmozgásokat és a tömegkommunikációt — megint csak a „kényelem” és a „hatékonyság” jegyében — előregyártott csatornába terelte, a szabadság szimbólumaként ünnepeelt, horizontálisan terjeszkedő világhálót kihasználva pedig megkezdte a valós idejű adatgyűjtést és befolyásolást, kiépítve a függések és hozzáférések szabályozásának totális rendszerét. A valóság virtualizálása az emberi viselkedést minden korábbinál formálhatóbbá tette, a tömegek érzületének, meggyőződéseinek, főként pedig cselekedeteinek befolyásolására kifejlesztett szociálpszichológiai technikák segítségével. Ezek üzemszerű alkalmazása és fejlettsége (no meg a civilizációba illeszkedés kényszere) már megengedi a szólás-szabadság luxusát is. Az alapkérdésekben különvélemény és külön út csak óriási áldozatokkal valósítható meg: a civilizáció rendszeréből kiszakadni annyit tesz, mint elszigetelődni és erőforrások nélkül maradni.

Platón barlang hasonlatának lekötözött rabszolgái a mesterséges fény vetette árnyképek előtt ülnek. De úgy hírlík, van odakint (és talán idebent is) másfajta, közös világ. Ez az a világ, mely Hérakleitoszsal szólva „volt mindig és van és lesz”, ez az „örökké élő tűz, amely fellobban mérték szerint és kialszik mérték szerint”. Csak ha ugyanez a mérték munkál az alkalmazásban és alkalmazkodásban, akkor jön létre a kettő egysége, mely egyszerre függetlenség a hatalmi szótól, mértékvétel és mértéktartás. Ezért mondja Hérakleitosz, hogy „Nem tőlem, hanem a Mértéktől hallva értelmes belátni, hogy: minden Egy.”

kép | [wikimedia.com](https://commons.wikimedia.org/)

felső kép | [Everett Historical, shutterstock.com](https://www.shutterstock.com/)